

O lidských právech pro učitele

Libuše Šilhánová

Výchova k lidským právům je na mnohých českých školách opomíjená, a to navzdory tomu, že ji naléhavě doporučuje už Všeobecná deklarace lidských práv, některé mezinárodní úmluvy, evropské a světové výukové programy aj. Počítá se s ní - žel nedostatečně - v osnovách pro občanskou výchovu i v osnovách základů společenských věd na středních školách.

Ta výchova k lidským právům by se měla uskutečňovat několika cestami, základní jsou ale dvě: (1) kultivace morálních postojů a vzájemné lidské interakce, hodnot lidského soužití; týká se samozřejmě i citové výchovy, (2) předávání základních informací, poznatků.

Tyto dvě cesty či způsoby musí být uskutečňovány podle potřeby a uvážení, v návaznosti či současně. Učitel/ka vyloží danou problematiku, případně nechá žáka/yni přečíst určitý text, přednést referát; diskutuje se... V následující hodině se promítne film, který umožní žákům prožít určité události, děje, jež se k problematice váží, nějak s ní souvisí... Jiná možnost: učitel/ka vyloží danou problematiku a vyzve žáky i žákyně, aby nakreslili něco na to téma. Apod. Ideální je, mohou-li se žáci/yně na takové vyučovací hodině aktivně podílet, mohou být zapojeni do určité činnosti i mimo školu... Mohou si vyhledat určité dokumenty, literaturu v knihovně, v muzeu, mohou se seznámit se zajímavými lidmi apod.

Je samozřejmé, že zejména první cesta předpokládá nejenom racionální, ale především emocionální probouzení, kultivaci a aktivizaci dětí a mladých lidí. Obojí je nutné rozvíjet různými hrami, obrazy, filmem, kreslením a malováním, vypracováním různých projektů, poslechem hudby i divadelních her, hraním divadelních scének ze života, četbou příslušné literatury a vyprávěním... (Málo se využívají dobré vzdělávací a historické filmy převzaté z České televize.)

Nezapomeňme, že jedním ze základních, i když nevyslovených principů koncepce lidských práv je RESPEKT K ČLOVĚKU, ať je to kdokoliv, ať je jakýkoliv. Křesťané mají ušlechtilou zásadu: „Miluj svého bližního jako sebe samého“. Je to zásada, která sehrála pozitivní, kultivující roli v lidských dějinách. Můžeme však opravdu *milovat* všechny lidi bez rozdílu? Domnívám se, že nikoli. Měli bychom je ale respektovat, brát na ně ohled ve všech situacích – kromě těch, kdy jsme my nebo jiní lidé ohroženi na životě a základních životních hodnotách (boj proti kriminalitě).

Princip respektu k člověku se týká všech rovin a situací lidského konání, lidské existence, ať je to v životě rodinném, kamarádském, školním, pracovním, celospolečenském i mezinárodním.

Ať žáci napíší a zahrájí jednoduchou scénku: chlapec přichází domů ze školy a těší se, jak si odpoledne půjde zahrát fotbal na hřiště. Zjistí ale, že jeho maminka je nemocná, leží, je jí velmi zle. Prosí ho, aby umyl nádobí, došel na nákup a obstaral jí léky. Chlapec je samozřejmě zklamán, že nebude moci jít

ven, jeho právo na volný čas a na pohyb se dostává do konfliktu s odpovědností a povinností vůči matce a rodině. Ustupuje a podřídí se dané rodinné situaci. Respektuje matku a její nepříznivou situaci. (Takovou situaci lze zahrát přirozeně, nikoli schematicky, důležité je, aby si žáci či studenti uvědomili její pointu. Záleží na vaší fantazii i fantazii žáků, zda navrhnou lepší, příhodnější děj...)

Můžeme žákům či studentům uvést další situace, kdy se jejich práva - nebo práva jiných lidí - dostávají do konfliktu, rozporu s odpovědností a povinností. Pohovořme s nimi na toto téma, vyzvěme je, aby uváděli různé podobné příběhy ze svého života... Nechme je o tom napsat slohovou práci či proslovit referát! Náš život je plný konfliktů mezi právy a povinnostmi, mezi právy a odpovědností. Práva a povinnosti jsou dvě stránky postavení člověka v životě a ve světě.

To, co se stalo 11. září 2001 v New Yorku, krutosti, které se odehrávají dnes a denně v Izraeli, Čechensku, Iráku, Afghánistánu, Turecku i jinde ve světě, se hlubinným způsobem dotýkají našeho citění a morálky, dotýkají se také koncepce a samé podstaty lidských práv. Dochází tu k individuálním i hromadným vraždám a sebevraždám, ale především tu jde o popření životů lidí, někdy i vlastního života, o popření práva na život, popření respektu k životu. V mnoha zemích světa jsou stále hrubě potlačována a porušována lidská práva, kriticky smýšlející lidé jsou vězněni a pronásledováni (Barma, Kuba, Čína, Severní Korea a jiné). Nechte studenty vyhledat relevantní informace o těchto a dalších takových zemích, o hrdinkách a hrdinech boje za lidská práva!

Respekt k člověku, úcta k lidské bytosti a zároveň sebeúcta je tedy základním principem ideové koncepce lidských práv.

Kultivovat tento respekt k druhému člověku (ať je to kdokoli), cit a respekt k rodičům, ohled na kamaráda či kteréhokoli spolužáka, respekt k učiteli, respekt učitele k osobnosti žáka, umění vcítit se do pocitů, postojů a situací druhého člověka, vstřícnost vůči druhému, zároveň ale i vědomí sebe samého, pocit sebeúcty... tomu všemu je nezbytné se věnovat od útlého dětského věku, samozřejmě i ve věku pozdějším. Proti respektu k druhému člověku stojí šikana, ubližování druhému, týrání, mučení, ohrožování na životě, násilí, v krajním případě: zabíjení. Vyzvěme své žáky, aby napsali příběh na to či ono téma, třeba ze svého okolí, nebo odjinud ze světa....

Víme, že děti a mladí lidé – stejně jako dospělí – prožívají někdy těžké životní chvíle, kdy jde o ztrátu blízkého člověka, vážnou nemoc vlastní nebo někoho blízkého, úraz, citové nebo i fyzické strádání v rodině či jinde... Tady je zapotřebí, aby učitelé dali žákům podnět k podpoře postiženého dítěte či mladého člověka, k pomoci a solidaritě s ním (pokud sami žáci či studenti s takovou iniciativou nepřijdou)... Návštěva nemocného spolužáka doma nebo v nemocnici, studijní nebo jiná pomoc postiženému spolužákovi či účinná pomoc

jinému postiženému spoluobčanovi, pomoc druhému člověku v každodenních situacích, i spolužákovi v učení – to všechno má velký humánní význam nejen pro soužití školního kolektivu, ale vůbec pro kultivaci charakterů jednotlivců a mezilidských vztahů. Pokud se takové situace nenaskýtají, vytvářejme či zahrajme si je! Stále je kolem nás hodně lidí, kteří potřebují naši pomoc! (Nemocní, zdravotně postižení, chudí, bezdomovci, uprchlíci apod.)

S principem respektu k člověku - ať je jakýkoliv, ať je to kdokoliv – souvisí důležitý **princip nediskriminace**. Týká se jak jednotlivců, tak menších či velkých skupin lidí. Může jít o diskriminaci etnickou, na základě věku, pohlaví (diskriminace žen), diskriminaci zdravotně postižených aj. Věnujte těmto otázkám pozornost v rozhovorech se žáky, nechte je napsat pojednání, eseje na to téma!

Nelze také opomíjet souvislost respektu k člověku s **respektem člověka k přírodě**, přírodním bytostem, rostlinám i živočichům. Víme, jak arogantně se někteří lidé, i děti, chovají k živé přírodě (ke stromům, k živočichům, k přírodnímu a životnímu prostředí aj.). Zjišťujeme často, že podobně (bezohledně a arogantně) se chovají k lidem, i k těm nejbližším.

Je tu také souvislost s nešetrným, často vandalským chováním k cenným lidským výtvorům. Vzpomeňme si na ničení omítek nesmyslnými nápisy, na ničení hřbitovních aj. symbolů, na ničení bezpečnostních zařízení – třeba jen proto, že jsou ze vzácných kovů a dají se zpeněžit; ono ale takové ničení může mít i tragické následky!

Ochrana přírody se neprosazuje jen pro člověka a v zájmu člověka, ale i pro existenci přírody samotné, pro existenci přírodních entit, živých bytostí rostlin i živočichů. Velmi často jsme u dětí a mladých lidí svědky nešetrného, až krutého zacházení s přírodními bytostmi. Braňme tyto bytosti – stejně jako musíme bránit lidské jedince, kteří mají právo na dobrý život! Nejde ale jen o jednotlivé bytosti. Jde též o ochranu a udržování životního prostředí, o zajištění udržitelného rozvoje! Hledejme opravdu účinné způsoby a cesty, jak v tomto smyslu děti a mladé lidi vychovávat, vzdělávat a kultivovat (např. péči o okolí školy, o prostředí obce, ulice, sídliště apod.).

Pro to, aby si lidé vážili sami sebe a sebe navzájem, aby se respektovali, je nezbytná určitá **kultivace lidských hodnot a také lidského chování a jednání, kultivace mezilidských vztahů**. Jenomže: v porovnání s těmito zásadami i v porovnání se široce rozvíjenou praxí výchovy k lidským právům v některých demokratických zemích jsme my v České republice oně kultivaci hodnot a mezilidských vztahů mnohé dlužni.

Uvedu příklad: jak známo, někteří mladí lidé, zejména chlapci, zcela absurdně inklinují k různým formám neonacistického hnutí. Tvrdím, že se v tom projevuje jednak nedostatek dobré demokratické a humánní rodinné výchovy, nedostatek předávání cenných rodinných zkušeností a poznatků, jednak nedostatek dobré, účinné výchovy k lidským právům v našich školách od nejtútlejšího věku dětí, přičemž v období puberty, kdy si chlapci a dívky

začínají volit svou cestu, je tato výchova přímo naléhavá. Jde o výchovu založenou na velmi důležitých poznatcích a prožitcích z moderních dějin, zejména na poznatcích o hrůzách II. světové války s jejím holocaustem, o němž se stále naše děti nedozvídají to potřebné, co by měly znát a co by měly pochopit: že šlo o strašnou evropskou a světovou tragédii, v níž musíme stále hledat a nacházet historické poučení. Hrozné nacistické vraždění milionů nevinných lidí (13 milionů obětí v koncentračních táborech, z toho 6 mil. Židů) se musí stát věčným MEMENTEM lidí ve světě, především Evropanů, podobně jako děsivé utrpení v komunistických lágrech sovětských, československých aj. Pokud toto naše děti dostatečně pochopí a s naší pomocí (prostřednictvím různých artefaktů, předaných zkušeností a poznatků) prožijí, nebudou se později tak snadno a lehkomyšlně přidávat k fanatickým neonacistickým partám. Ty svádějí na scestí některé slabší či oslabené jedince, vedou je k nepřátelství a útokům vůči cizincům, též k Romům a Židům, a představují morální a politickou hrozbu nejen v českém, ale i celoevropském měřítku. Skvělou příležitostí k předání zmíněné zkušenosti z holocaustu dětem a starším žákům může být působivý dokumentární film Pavla Štingla O zlém snu, založený na vyprávění dívenky, která přežila koncentrační tábor i pochod smrti a byla zachráněna prostými vesničany. Tento film by měl být k dispozici na videokazetách či CD v pedagogických centrech.

Výchovu k lidským právům můžeme provádět mnoha způsoby a metodami: od nejrůznějších her, tvůrčích žákovských a občanských aktivit, praktických cvičení, až po živé, diskusní vzdělávání, vycházející ze zkušeností a poznatků novodobých dějin (besedy s pamětníky). Přitom je stále nutno zdůrazňovat: respekt a citlivý přístup, vztah k druhému člověku, vzájemná pomoc, respekt k různým, i odlišným lidem, současně respekt, dobrý vztah k přírodě, přírodním bytostem, živočichům i rostlinám, starost o dobré přírodní a lidské prostředí (starost o čistotu prostředí, péče o přírodu, o uchování a zlepšování jejího stavu....) - to všechno by mělo tvořit neoddelitelné součásti našeho života.

V zájmu hlubšího pochopení koncepce a principů lidských práv je nezbytné vycházet z poznatků novodobých dějin, a to jak v rámci občanské výchovy, tak při výuce dějepisu, zeměpisu, literatury i dalších předmětů, např. výtvarné a hudební výchovy, cizího jazyka, biologie i matematiky aj. Takto historicky zakotvená humanistická výchova a vzdělávání musí být ovšem živé, musí zahrnovat jak výklad učitele, tak dialog se žáky, různé jejich (i veřejně prospěšné, studijní aj.) aktivity, besedy s lidmi, kteří to či ono prožili, musí zahrnovat jak obrazovou, tak literární a jinou dokumentaci... **Musí zachvátit jak rozum, tak city a prožívání...**

Skvělým příkladem historické a občanské aktivity žáků je dokumentace případů Židů, kteří byli na začátku války deportováni do Terezína a později do nacistických lágrů, odkud většinou nebylo návratu. Projekt, který uskutečňuje

*Vzdělávací a kulturní středisko Židovského muzea v Praze, nese název Zmizelí sousedé. Pro možnost kontaktu uvádím adresu: Vzdělávací a kulturní středisko ŽM, Maiselova 15. Praha 1, 110 00. <http://www.jewishmuseum.cz>
e-mail: education@jewishmuseum.cz*

Dokumentaci případů, osudů zmizelých Židů a židovských rodin provádějí na základě výpovědí svědků a na základě zachovaných dokumentů sami žáci, a vytvářejí ze svých písemných záznamů i fotodokumentace alba, která jsou často jediným svědectvím o těchto obětech zruďného nacizmu v Čechách. Mají proto také obecně poznávací, historický význam. Záštitu tomuto projektu poskytl Václav Havel.

A teď stručně k **historii lidských práv**.

Samozřejmě, ideje lidských práv nacházíme už u starověkých, středověkých a pozdějších myslitelů, i v některých skupinových prohlášeních a programech, např. souvisejících se vzpourami sedláků a měšťanů proti feudální moci. Husitské a celé reformační hnutí, hnutí za náboženskou svobodu, bylo spojeno s prosazováním lidských a sociálních práv. Ideje lidských práv a demokracie nacházíme u mnohých humanistů a osvícenců počínaje 16. stoletím. Jejich myšlenky významně ovlivnily veliký zlom mezi feudální a buržoazní epochou dějin. První deklarace lidských práv pocházejí už ze 17. a 18. století. Bylo to Prohlášení práv v anglické revoluci (1649), virginská deklarace v USA, ale zejména Deklarace práv člověka a občana z doby francouzské revoluce (1789), jež významně ovlivnily literu i ducha demokratických ústav a právních řádů, také však demokratické myšlení mnoha a mnoha lidí (vzpomeňme si jen na literární postavu našeho F. L. Věka (Heka) a další činitele našeho národního obrození, na K. H. Borovského, na Tomáše G. Masaryka a další...).

Ale skutečný programový rozvoj koncepce, systematické uplatňování principů lidských práv začíná **po tragické a hrůzné II. světové válce**, která přinesla obrovské lidské ztráty nejenom na frontách, ale i mezi civilním obyvatelstvem, a která přinesla koncentrační tábory, holocaust s jeho d'ábelským vyvražďováním milionů lidí.

Po této válce si humánně cítící a myslící lidé, především skupina osvícených lidí v OSN (v jejímž čele stála paní Eleanor Rooseveltová), uvědomili, že kromě běžných právních norem a ústav je nezbytné zformulovat morálně právní principy na ochranu lidí a lidských práv, aby se podobné hrůzy už nikdy nemohly opakovat.

A byla to především **Všeobecná deklarace lidských práv**, zformulovaná zmíněnou skupinou, přijatá Valným shromážděním OSN 10. prosince 1948, která obsahovala výčet základních principů lidských práv. (Desátý prosinec proto slavíme jako Den lidských práv.) Tato deklarace se nestala *právně relevantním* dokumentem jako byly pozdější úmluvy a pakty, formulované a přijaté později na bázi OSN či Rady Evropy. Stala se ale od počátku **významným ideovým a morálně právním mezinárodním textem, inspirativním** jak pro formulaci

ústav a dalších právních norem jednotlivých demokratických států, tak pro formulaci následujících **mezinárodních úmluv a paktů**, z nichž mnohé jsou už právně platnými dokumenty a k nimž se lze (v signatářských státech) odvolávat, a to i při soudních jednáních. Stala se také ideovým základem pro formulaci československé a české Listiny základních práv a svobod, jež byla a je součástí naší (československé, pak české) Ústavy.

Pedagogická poznámka: při výkladu principů lidských práv se málo vychází z historických souvislostí, v tomto případě ze souvislosti zmíněné deklarace a dosahu lidské tragedie II. světové války... Žáci a studenti znají většinou data bitev, prostě řečeno: fakticitu tohoto období, málo se ale dovídají o této válce jako o obrovské lidské tragedii, prožité lidmi v mnoha zemích, o smyslu bojů proti nacismu, o příčinách a souvislostech této války... Málo se dovídají a nemají dost působivých zprostředkovaných prožitků z této doby... Potom nemohou chápat ani historické zakotvení a význam principů lidských práv. Poznatky a zkušenosti, obrazová svědectví, literární příběhy je nezbytné žákům dovedným a citlivým způsobem předkládat, vtahovat žáky a studenty do minulých i současných dějů (nejenom válek) - aby lépe pochopili genezi, význam a hloubku principů lidských práv, význam humanity, humánního jednání a chování ve velkých i „malých“ dějinách, tedy i v jejich každodenním životě... Je m.j. vinou mnohých českých učitelů (zdá se, že zvláště těch mladších), že nedovedou žákům a studentům zmíněné zkušenosti a poznatky účinným způsobem předkládat (m.j. proto, že ony děje nejsou součástí jejich osobní a generační zkušenosti), získávat je pro ušlechtilé demokratické myšlenky a zásady... Pak jsme svědky nehorázných projevů neonacismu, skinhedství, politického a jiného terorizmu, vandalství... Jsem přesvědčená, že k těmto projevům nesmíme (my učitelé) zůstatvat lhostejní. Musíme o nich se žáky a studenty neustále hovořit.

Můj zážitek ze střední odborné školy: před mou besedou se studenty ke mně přistupuje paní učitelka a sděluje mi: „V téhle třídě jsou dva skinhedí, radši si jich nevímejte.“ Já ale v té situaci naopak spatřuji příležitost. Hovořím o tom, co znamenal nacismus, co to byl holocaust... Zdůrazňuji, že kdyby byl Hitler vyhrál válku, nebyli by tady přítomní žáci, ani já... Nacisté měli v plánu Čechy částečně zničit, částečně vystěhovat daleko na Sibiř, z poddajnější části národa učinit své otroky. Nakonec prohlásím: „Je absurdní, když někdo propaguje či chválí nacismus, a přitom se staví jako veliký český vlastenec (!). Ta absurdita existence neonacistických skupin je u nás stále živá.“ (Moje povídání zabralo. Studenti se sice nepřihlásili hned k diskusi, ale dívali se zvědavě na dotyčné dva spolužáky. Jak mi sdělila paní učitelka, teprve po mém odchodu ze třídy vznikla živá, bouřlivá diskuse.)

Jiný příklad do diskuse: není to tak dávno, co při jednom fotbalovém utkání skinhedští fanoušci provolávali souhlas s teroristickým útokem na Ameriku a oslavovali Usámu bin Ládina. Je správné, že tyto projevy jsou

prohlašovány za trestné? Je správné, že je trestáno tvrzení o osvětimské lži? A je v těchto případech nutné omezovat právo na svobodu projevu?

Jiným ožehavým tématem na mnoha školách je otázka akceptace Romů jako etnické menšiny v naší zemi. Zase: je třeba hovořit se žáky o Romech, o jejich křivolaké historii, obdivuhodné kultuře, o některých jejich, např. řemeslnických a hudebních schopnostech, o jejich dobrých i špatných vlastnostech a stránkách, o jejich kořenech...

Velmi působivé je vyprávění z romské historie o tom, že Romové byli uznávanými kováři v době, kdy Evropa čelila nájezdům Turků. Např. v Uhrách byli proslulí svými znalostmi, jak jednoduchými způsoby vyrábět různé kovové nástroje, a to i zbraně. Tu dovednost si přinesli ze své pravlasti: Indie. Pravděpodobně jako „Domové“ patřili k výrazným skupinám protoindické společnosti. Neví se přesně, proč svou vlast opustili a vydali se na pouť světem, která jim přinesla mnohá strádání... Je dobré seznámit žáky s některými partiemi Dějin Romů, např. z pera Bartoloměje Daniela (vyd. Pedagogická fakulta UP v Olomouci v r. 1994). Literárním zážitkem může být vyprávění Eleny Lackové v její knize Narodila jsem se pod šťastnou hvězdou, Praha, Triáda, 1997. Seznamujte své žáky a studenty s romskou kulturou, upozorněte je na písně, hudbu, tanec, literaturu (pohádky), svébytný jazyk schopný literárního projevu, na výtvarné projevy Romů... Přehrajte jim některou cikánskou píseň, např. v podání Idy Kellarové, nebo nahrávku z produkce některé romské či romsko-české kapely!

Také o problematice uprchlíků a jiných cizinců u nás musíme se žáky hovořit. Je-li ve třídě žák z uprchlické či jiné cizinecké rodiny, snažme se, aby byl žáky akceptován; řekněme dětem něco o jeho zemi, historii, jazyku, zvyklostech a kultuře té země, i o tom, proč jeho rodina musela svou zemi opustit. Není správné chodit kolem malého cizince „po špičkách“, tabuizovat jeho existenci ve třídě a jeho zvláštnosti... Podobné platí o jiných cizincích - žácích a studentech. Věnujme se jim!

Třicátá a čtyřicátá léta minulého století na evropském kontinentu ukázala, čeho je schopen člověk v rasové, národnostní či třídní nenávisti proti jinému člověku... Nebyly to jen lágry nacistické, ale též lágry sovětské a později československé (i jiné), kde byla bezprecedentním způsobem ponižována důstojnost člověka a ničeny mnohé lidské životy. Je nutné seznámovat žáky a studenty s literárními i filmovými svědectvími těchto dějů (A. Solženicyn: Souostroví Gulag aj.; J. Glazer: Treblinka, slovo jak z dětské říkanky; K. Pecka, Motáky nezvěstnému; skvělý dokumentární film o nenápadném britském hrdinovi Nicholasu Wintonovi: Síla lidskosti; odborná knížka Heleny Petrův: Právní postavení židů v Protektorátu Čechy a Morava aj.).

Období II. světové války je pro naše žáky a studenty už doba dost vzdálená... Časově bližší jsou děje občanské války v bývalé Jugoslávii... V každém případě jsou války negací koncepce a principů lidských práv, jejich

popřením... Tím spíše je nutné přiblížit žákům zkušenosti a poznatky těchto válek, vysvětlit jim jejich zdroje a příčiny, vtáhnout je prostřednictvím vyprávění, četby, filmů, obrazů aj. do těch dějů, příběhů, osudů....

Je nutné rozvíjet, pěstovat různými způsoby a metodami výchovu k lidským právům, vzdělávání v nich. Jde totiž současně i o kultivaci humánní a humanistické morálky, jde o etickou výchovu, po které tak často voláme!

Upřesněme si ale, co jsou to vlastně lidská práva? Když se mě na to někdo zeptá, odpovím: **jsou to přirozenoprávní a posléze morálně právní principy, které si lidé v průběhu dějin utvářeli a formulovali během nabývání různých zkušeností a poznatků ze vzájemného soužití, zejména pak v konfliktech a bojích s usurpující mocí, na cestě za humánní a demokratickou společností.** Když položíte tuhle otázku starším žákům, nejsou většinou s to na ni odpovědět. Zpravidla uvádějí jednotlivá práva: právo na život, právo na informace, právo na zdravotní péči apod. I z důvodů logických (pokud jde o schopnost definovat jevy) je dobré dovést je k uvedené či jiné, třeba stručnější zobecňující definici.

K pojmu „přirozenoprávní“ a „přirozená práva“: lidská práva jsou odvozena od přirozených práv. Za ně považujeme kvalitativní nároky živoucího tvora na jedinečný život. Jde v původní podobě o *nároky* na život a na určité kvality života, které zpočátku nebylo třeba formulovat. Byly ale lidmi už v dávných dobách různými způsoby hájeny a prosazovány. Tyto nároky plynou ze samotné podstaty života a týkají se všech živých tvorů. V koncepci lidských práv (jako později formulovaných morálně právních principů) je proto základním právem: **právo na život.**

Zde je také odpověď na otázku: kde bere člověk právo na to 'mít práva'? Nemají je i jiné živé bytosti? (To je velmi atraktivní otázka pro přemýšlivé mladé lidi.) Odpověď zní: Člověk má svá práva, protože je schopen je formulovat, uvědomovat si je a učinit je součástí své morálky. Tím spíše má ale povinnost a odpovědnost chránit život a práva jiných živých tvorů.

A teď - které **mezinárodní úmluvy a pakty** (s přesně formulovanými morálně právními zásadami) následovaly po vyhlášení Všeobecné deklarace lidských práv? Uvedu jen některé:

Úmluva o zabránění a trestání zločinu genocidia (1950)

Úmluva o právním postavení uprchlíků (1951) a násled. Protokol

Úmluva proti mučení a jinému krutému, nelidskému či ponižujícímu zacházení nebo trestání (1984)

Úmluva o odstranění všech forem diskriminace žen (1979)

Mezinárodní úmluva o odstranění všech forem rasové diskriminace (1966)

Úmluva o nepromlčitelnosti válečných zločinů a zločinů proti lidskosti (1968)

Mezinárodní pakt o občanských a politických právech (1966)

Mezinárodní pakt o hospodářských, sociálních a kulturních právech (1966)

Úmluva o právech dítěte (1989)

Tyto a další úmluvy byly a jsou úmluvy přijaté na bázi **OSN**.

Kromě toho existují úmluvy sjednané a přijaté na bázi **Rady Evropy**, např.:

- Úmluva o ochraně lidských práv a základních svobod (1950; přijatá ČSFR v r. 1991, pak platná jako právně relevantní úmluva i v ČR, velmi významná. Na jejím základě se lze po vyčerpání všech domácích soudních instancí, za pomoci zkušeného právníka, odvolat k Evropskému soudu pro lidská práva ve Štrasburku),
- Rámcová úmluva o ochraně národnostních menšin (1995 – později přijatá a nyní platná i v ČR),
- Evropská sociální charta (1966 - též přijatá a platná v ČR),
- Charta menšinových jazyků (1992 - dosud v ČR nepřijatá; přijatá v SR),
- Úmluva o lidských právech a biomedicíně (2000, v ČR ratifikovaná 2001), týkající se právní ochrany při používání nových metod a postupů v biologii a medicíně, ale také se týkající informovanosti pacientů, práv pacientů apod.

Jen stručně k citovaným dvěma (významným!) **mezinárodním paktům OSN** (viz výše). Jsou vlastně rozpracováním Všeobecné deklarace lidských práv a váží se úzce k naší moderní historii. Na tyto pakty totiž v roce 1977 navázala známá občanská iniciativa **Charta 77** (původně to bylo 242, později téměř 1800 kritických čs. občanů), aby svým Prohlášením Charty 77 upozornila čs. komunistickou vládu, že v atmosféře mezinárodního politického tání – po velké helsinské konferenci z r. 1975 (KBSE) – tyto pakty v roce 1976 přijala a ratifikovala, má tedy povinnost je plnit a vtělit do československého právního řádu. Co následovalo, mnozí z vás vědí: byla to tvrdá persekuce signatářů a stoupenců tohoto hnutí. Navzdory tomu ale Charta pokračovala ve svém úsilí, vydala více než 500 obsáhlých dokumentů rozebírajících situaci v tehdejší Československu.

Také historii Charty 77 a důvody, příčiny jejího vzniku mnozí naši žáci a studenti neznají; nevědí, co se u nás dělo po sovětské invazi, jak tvrdě byla porušována a oklešťována lidská a občanská práva mnohých lidí v letech 70. a 80. Nutno je s touto významnou etapou života naší země seznámit! Že za názory a postoje byli mnozí lidé vyhazováni ze zaměstnání (bylo jich téměř půl milionu!), mnohé děti a mladí lidé (více než 500 tisíc) ztratili právo studovat na středních a vysokých školách, protože sami, anebo jejich rodiče projevíli svobodně svůj politický názor nebo se podíleli na reformě politického a společenského života v 60. letech... Že za své názory a jejich šíření byli mnozí lidé vězněni! Že mnozí lidé nemohli svobodně cestovat, přijímat informace, svobodně projevovat své názory, že tu byla odsuzována tzv. závadová a zakázaná literatura, za jejíž rozepisování a šíření byli lidé trestáni vězněním, že

nemohly vycházet knihy zakázaných autorů, a to i odborné knihy, že mnohé knihy byly vyřazeny z knihoven, že byla rušena nakladatelství i redakce časopisů, že byly okleštěny náboženské svobody atd.... To všechno by i dnešní děti a mladí lidé měli vědět! Je to naše velká historická zkušenost, a její znalost, pochopení je m.j. otázkou důležité generační kontinuity a generačního porozumění! Kdo nezná minulost (zejména nedávnou), nemůže se orientovat v současnosti, a nemůže dobře stavět budoucnost!

Jeden významný myslitel řekl: „Národ, který nezná svou vlastní minulost, si ji bude muset zopakovat.“

Ještě pokud jde o ty principy lidských práv, zakotvené v mezinárodních úmluvách a v naší ústavní Listině základních práv... Jak je dětem prezentovat? Rozhodně ne biflováním! Osvědčuje se např., aby si děti vybraly ze seznamu nebo k hromádky popsaných lístků jeden princip, jedno právo, a zkusily je nakreslit, vyjádřit výtvarně nebo napsáním příběhu... A pak je nezbytné jejich výtvary zhodnotit, popovídat si o nich... I o těch principech – co znamenají v konkrétním životě... Řada článků úmluv o lidských právech se týká též ochrany životního a přírodního prostředí. Vyhledejte je, soustřeďte se na ně, na jejich výklad, na to, co znamenají pro každého z nás!

Zastavme se ale u **Úmluvy o právech dítěte (OSN, 1989)**.

Tato úmluva vychází z optimistického názoru na vývoj a výchovu člověka, přičemž bere v úvahu jejich četná negativa, nebezpečí a ohrožení samotným lidským prostředím (špatné rodiny, party...) a jeho zly, jako je válka, kruté zacházení zlých lidí, chybná a škodlivá rodinná výchova, zneužívání, zanedbávání, týrání, drogové nebezpečí aj.

Mějme na paměti, že základní ideou, principem této úmluvy je **nejlepší zájem dítěte a jeho blaho**. (Týká se lidského a celkově životního prostředí dítěte.)

Ne vždy je tento princip respektován v sociální práci a péči, ve výchovné a vzdělávací práci, v policejní práci, v soudnictví apod. A ne vždy se o uplatnění tohoto principu snadno rozhoduje, např. při rozvodových přích anebo při umístování dětí do kolektivních sociálních a výchovných zařízení. Dnes už se začínají uplatňovat nové formy náhradní péče, a to péče rodinné, existují nestátní organizace, které umožňují zprostředkování dětí bez rodičů nebo dětí z problémových a rozpadlých rodin, do dobrých rodin, které o ně projeví zájem... Existují také nestátní organizace, usilující o sanaci, zlepšení narušeného rodinného prostředí a vztahů, a tím o ponechání dítěte v původní rodině. Náš sociální systém zatím v malé míře uplatňuje moderní metody a postupy sociální pomoci.

Úmluva chápe věk dítěte v rozmezí 0-18 let. (To koliduje s tradičním členěním na děti, nezletilé, mladistvé apod.)

Principy Úmluvy jsou u nás i v jiných zemích porušovány v mnohých směrech, i v situacích, kdy si to vůbec neuvědomujeme. Ve výchovné a

vzdělávací práci je to např. potlačování názorů dětí, což se často projevuje i v ignorování alternativních vzdělávacích přístupů a v setrvávání na nevhodných, zastaralých přístupech, spjatých s přílišnou dominancí učitele, s příliš jednostranným poučováním, naléváním vědomostí do hlav (princip trychtýře) a s nedostatečnou aktivitou, aktivizací dětí, s nedostatečným respektováním jejich zkušeností, názorů, poznatků...

Příklady z praxe: (1) žák, zabývající se intenzivně historií, se čile hlásí, když učitel vypráví o třicetileté válce... Žák uvádí své poznatky, které nikdo ze třídy nezná, ani učitelé nejsou známy. Učitel žáka okřikne, aby nezdržoval a nechal si svoje dovětky pro sebe... místo aby ho ocenil a vyzval, že by si mohl připravit referát na některou z příštích hodin.

(2) Žákyně dobře ovládající anglickou konverzaci, protože byla u příbuzných v Anglii, používá v řeči zkrácených tvarů, jako I've, I'm aj. Učitelka ji okřikne, aby mluvila pořádně, jak se to učili. Žákyně se zeptá: „Ale paní učitelko, není to přece nesprávné...“ Učitelka na to: „Tak ty nejses jenom nafoukaná, ale taky drzá!“ Myslím, že jde o typický případ ponížení žákyně, popření její individuality, jejích znalostí, jejího sebevědomí... (a též arogance učitelky...).

Proti těmto negativním příkladům nacházíme samozřejmě mnohé skvělé příklady a postupy výchovné a vzdělávací práce, jež kladou důraz na aktivní účast žáků, např. ve waldorfských, přírodních aj. školách, také samozřejmě v mnoha dobrých základních i středních školách a jejich třídách...

Ale dále k Úmluvě... Úmluva má celkem 40 obsahově relevantních článků, další jsou procedurální. Státy, které se zavázaly k dodržování a plnění Úmluvy (ratifikací), musí v určitých časových intervalech předkládat zprávy Výboru pro práva dítěte OSN. Souběžně podávají obdobné zprávy seskupení nevládních organizací; ty bývají kritičtější. Obě zprávy z toho kterého státu pak příslušný výbor OSN projednává a hodnotí.

Co je významné pokud jde o Úmluvu a málo se to zdůrazňuje: jednotlivé články jsou většinou formulovány jako odpovědnosti a povinnosti státu. (Ne vždy je to příznivě přijímáno ultraliberálními politickými proudy... Někteří katolicky orientovaní politikové a aktivisté zase nesouhlasí s liberálním pojetím postavení dítěte, žádají jeho bezvýhradnou podřízenost a poslušnost... snad i nehodným rodičům...) Tady se střetávají **práva a odpovědnosti dítěte i člověka**. To jsou ale přece už zmíněné **dvě stránky postavení člověka ve světě!**

Odpovědnosti a povinnosti má přece každý z nás! A má je i stát.

Všimněme si: většina článků začíná slovy „Stát zajistí...“, stát vynaloží veškeré úsilí, aby...“ a podobnými formulacemi. Rozumí se samozřejmě zajištění prostřednictvím určitých institucí a organizací, také škol... S politováním nutno konstatovat, že mnohé státy ve své praxi hrubě porušují práva dětí, např. když dopouštějí jejich verbování do armád, jejich živoření a strádání, zanedbávání zdravotní péče o ně, obchod s dětmi, jejich zneužívání apod.

Stěží bychom mohli teď probrat všech 40 článků Úmluvy. Soustřeďte se - při svém pozorném studiu hlavně na ty, které se týkají výchovné práce a konkrétních životních situací dětí ve škole, doma, v životě žákovského či studentského kolektivu... Všimněte si interakce a chování svých žáků, **chvalte jejich dobré stránky a výkony, povzbuzujte a podněcujte je! Odsuzujte a trestejte šikanu!...** (Dělejte si poznámky při podrobném studiu Úmluvy a hlavně: přemýšlejte, jak o ní se žáky nebo studenty debatovat, co z ní zdůrazňovat a vyvozovat...) Úmluva o právech dítěte je významný textem pro morální kultivaci a výchovu dětí a mladých lidí, po nichž tak často voláme! Je také dobrým textem pro sebereflexi našeho chování a počínání..., též pro utváření humánního a demokratického klimatu ve škole.

Podobně jako v případě Úmluvy o právech dítěte, i v případech dalších (státem) přijatých mezinárodních úmluv a paktů musí stát podávat příslušným mezinárodním orgánům (OSN, RE aj.) obsáhlé zprávy o jejich naplňování. To je velmi náročná a odpovědná (analytická a současně syntetická) práce.

Zabývá se jí u nás Rada pro lidská práva a vládní zmocněnec pro lidská práva (v současné době dr. Jan Jařab), který je zároveň předsedou Rady. V Radě působí zástupci jednotlivých resortů, ale i zástupci občanské veřejnosti, zejména občanských organizací. Rada projednává též problémy porušování či nedodržování (nenaplňování) lidských a občanských práv v současné společenské praxi a jejich jednotlivých oblastech (např.: problémy násilí na ženách, dětech či jiných skupinách obyvatel, postavení cizinců v ČR, otázky státního občanství, porušování práva na shromažďování aj.), upozorňuje na ně příslušné orgány a instituce, každoročně vydává Zprávu o stavu lidských práv v ČR.

Pak je tu ještě veřejný ochránce práv neboli ombudsman (švédské slovo), který vyřizuje stížnosti občanů na konání či nekonání státní správy a některých dalších úřadů. Za dobu své krátké existence již vyřídil spoustu žádostí a stížností, pomohl mnoha lidem domoci se jejich práv.

Na posuzování a monitorování situace lidských práv v ČR se významně podílejí i některé nestátní neziskové organizace, např. Český helsinský výbor, Amnesty International, Bílý kruh bezpečí, Gender Studies, Poradna pro uprchlíky, Nadace Naše dítě aj.

Můžete se na nich podílet i Vy, např. sledováním života dětí, žáků, studentů z hlediska ochrany či porušování jejich práv.

A také Vy můžete inspirovat své žáky a studenty k ušlechtilým činům, k chápání a naplňování principů lidských práv v každodenním životě, případně k účasti v občanských, sociálních, lidskoprávních, humanitárních, ekologických a jiných ušlechtilých aktivitách.

V Praze dne 12. října 2003

PhDr. Libuše Šilhánová, Csc.
(bývalá mluvčí Charty 77)
členka předsednictva ČHV
Český helsinský výbor
Jelení 5
Praha 1
118 00

e-mail: sekr@helcom.cz

Na následující internetové adrese Českého helsinského výboru můžete najít texty mezinárodních úmluv a další informace o lidských právech.

<http://www.helcom.cz>